

गतीमान पाणलोट विकसित करणे -

सन २००७-०८ मध्ये थडक मोहिम राबविणेबाबत

**महाराष्ट्र शासन,
ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक आदर्श २००७ /प्र.क्र.१२१/जल-७,
मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२
दिनांक ३० नोव्हेंबर, २००७.**

वाचा - शासन निर्णय, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग क्रमांक

- १) जलसं १०९५/प्र.क्र.२५०/जल-७, दिनांक ३० जानेवारी, १९९६.
- २) जसंप २००६/प्र.क्र.६३/जल-२०, दिनांक ३ जून, २००६
- ३) समिती २००६/प्र.क्र.१०३/जल २०, दिनांक १४ डिसेंबर, २००६
- ४) अनुदान २००७/प्र.क्र.५४/जल-७, दिनांक १५ मे, २००७ व ६ जुलै, २००७
- ५) एसएलएफ २००७/प्र.क्र. ८६/जल-१२, दिनांक ७ जुलै, २००७
- ६) अनुदान २००७/प्र.क्र. ६३/जल-७, दिनांक २२ ऑगस्ट, २००७
- ७) एसएलएफ २००६/प्र.क्र. ५३२/जल-१२, दिनांक ३१ ऑगस्ट, २००७

प्रस्तावना -

राज्यातील पाण्याची उपलब्धता व वारंवार येणारी दुष्काळसदृश्य परिस्थिती लक्षात घेता जलसंवर्धनाच्या कार्यक्रमास अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. यासाठी केंद्र व राज्य पुरस्कृत निरनिराळ्या योजनांद्वारे विविध उपचार गेल्या अनेक वर्षांपासून हाती घेण्यात आलेले आहेत. राज्यातील २५० लक्ष हेक्टर क्षेत्रावर पाणलोट विकासाचा कार्यक्रम घेणे शक्य आहे. यापैकी आता पर्यंत सुमारे ९३ लक्ष हेक्टर क्षेत्रात पाणलोट विकासाची कामे करण्यात आली आहेत. उरलेल्या क्षेत्रावर अजूनही कामाची सुरुवात करावयाची आहे. तसेच या क्षेत्रावर आतापर्यंत जे ३२,००० पाणलोट सुरु करण्यात आले आहेत त्यापैकी फक्त ९,००० पूर्ण करण्यात आलेले आहेत. उरलेले पाणलोट पूर्णत्वाच्या निरनिराळ्या टप्प्यांवर आहेत. हे पाणलोट अपूर्ण राहण्याची मुख्य कारणे म्हणजे शाश्वत निधिचा अभाव, अपुरा लोकसहभाग व बहुतांश कामे रोहयो अंतर्गत सुरु करणे ही आहेत. या सर्व बाबींमुळे पाणलोट विकासाचे जे परिणाम दिसून यायला हवे होते ते अजूनही सर्वसामान्यपणे दिसून येत नाहीत. ही राज्यासाठी चिंतेची बाब आहे.

२. उपरोक्त परिस्थिती लक्षात घेता राज्य शासनाने गेल्या काही दिवसात अनेक महत्वाची पावले उचललेली आहेत

- (i) मा.मुख्यमंत्री यांच्या अध्यक्षतेखाली दिनांक ३ जून, २००६ रोजी उच्चाधिकार असलेली महाराष्ट्र राज्य जलसंधारण सल्लागार परिषदेची स्थापना करण्यात आली असून याच माध्यमातून पाणलोट विकासाचा पुढील १५ वर्षांचा यथाथदर्शी आराखडा तयार करण्यात येणार आहे.
- (ii) संदर्भाधिन दिनांक १४ डिसेंबर, २००६ च्या शासन निर्णयान्वये पाणलोट विकासाच्या सर्व योजनांवर नियंत्रण व योग्य समन्वय ठेवण्यासाठी जिल्हाधिकारी व विभागीय आयुक्त यांच्या स्तरावर समित्या स्थापन करण्यात आल्या आहेत.
- (iii) विदर्भ व मराठवाडा विभागातील क्षेत्रासाठी निश्चित कालावधीमध्ये पूर्ण होणारे पाणलोट मिशन जाहिर करण्यात आले आहे.

वरील निर्णयांमुळे पाणलोट विकासाच्या निरनिराळ्या कामांमध्ये सुसुत्रता आणणे व विविध योजनांना अधिक चालना देण्यासाठी निश्चित मदत होईल असे अपेक्षित आहे.

३. गेल्या अनेक वर्षांपासून शेतीचा अति अल्प विकास दर लक्षात घेता राष्ट्रीय विकास परिषदेने (NDC) ११ व्या पंचवर्षिक योजनेच्या कालावधीत शेतीच्या उत्पादनाचा दर ४ टक्के असावा अशा आशयाचा निर्णय जाहिर केलेला आहे. त्या अनुषंगाने केंद्र शासनाने अनेक पावले उचललेली असून विविध कार्यक्रम जाहिर केले आहेत. यामध्ये सुद्धा मृदसंधारण व जलसंधारण विषयास महत्त्व देण्यात आले आहे.

४. वरील सर्व बाबी लक्षात घेता पाणलोट विकासाचे सदृश्य परिणाम काही क्षेत्रामध्ये लवकर दिसू शकतील का व त्यासाठी काही योजना आखणे शक्य आहे का ही बाब काही कालावधीपासून राज्य शासनाच्या विचाराधीन होती. हा विचार करताना प्रायोगिक तत्वावर प्रत्येक तालुक्याच्या क्षेत्रात कमीत कमी एका पाणलोटाला आवश्यक असलेला निधी मंजूर करून सदर पाणलोट पूर्ण करणे शक्य आहे किंवा कसे ह्याचा सुद्धा विचार करण्यात आला. सर्व बाबींचा विचार करून शासनाने आता खालीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय

१. राज्यातील ३५३ तालुक्यात प्रत्येकी एक याप्रमाणे एकूण ३५३ अपूर्ण पाणलोट निवडून हे सर्व पाणलोट मार्च, २००८ पर्यंत विकसित करण्यासाठी गतीमान पाणलोट विकासाचा धडक कार्यक्रम सन २००७-०८ मध्ये खालीलप्रमाणे राबविण्यास शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

- (i) प्रत्येक तालुक्यात ५०० हेक्टर ते १००० हेक्टरचा एक अपूर्ण पाणलोट निवडून गतीमान पध्दतीने पूर्णतः विकसित करावा.
- (ii) निवडलेल्या पाणलोटाला सध्याच्या रु. ६०००/- प्रति हेक्टर या मापदंडानुसार आतापर्यंत झालेला खर्च विचारात घेवून उर्वरित निधी एक रक्कमी उपलब्ध करून देण्यात यावा.
- (iii) वरील कार्यक्रम राबविण्यासाठी येणारा खर्च पाणलोट विकासाच्या विविध राज्य पुरस्कृत योजनांकरिता सन २००७-०८ मध्ये मंजूर केलेल्या निधीतून भागविण्यात यावा.

२. गतीमान पाणलोट विकासाचा धडक कार्यक्रम कालबध्द रित्या पूर्ण करण्याची जबाबदारी आयुक्त (कृषि), महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांची राहिल. याकरिता खालील प्रमाणे कार्यवाही तातडीने पूर्ण करावी.

(i) या धडक कार्यक्रमाकरिता प्रत्येक तालुक्यात पाणलोटालाची निवड करण्यासाठी निकष निश्चित करावेत. त्यामध्ये प्रामुख्याने ज्या पाणलोटाला ७५ टक्के पेक्षा जास्त काम पूर्ण झाले आहे व लोकसहभाग मोठ्या प्रमाणात आहे त्यांचा समावेश असावा.

(ii) निवडलेल्या पाणलोटाला पूर्ण झालेली कामे लक्षात घेऊन उर्वरित कामांसाठीचा निश्चित आराखडा तयार करून घ्यावा.

(iii) उपरोक्त धडक मोहिमेचा कार्यक्रम मार्च २००८ पर्यंत पूर्ण करावयाचा असल्याने यासाठी निवडलेल्या क्षेत्रात संबंधित अधिकारी / कर्मचारी यांची जबाबदारी निश्चित करावी.

(iv) हा कार्यक्रम सन २००७-०८ मधील पाणलोट विकासाकरिता विविध योजनांच्या मंजूर अनुदानातून भागवावयाचा असल्याने प्रत्येक पाणलोटालासाठी निश्चित करण्यात आलेल्या मापदंडानुसार कमाल मर्यादेत खर्च होईल याची दक्षता घ्यावी.

(v) या कालबद्ध कार्यक्रमाचे निश्चित वेळापत्रक आणि सर्व समावेशक सविस्तर मार्गदर्शक सूचना क्षेत्रिय यंत्रणेला तातडीने निर्गमित कराव्यात.

(vi) या धडक मोहिमेद्वारे गतीमान पध्दतीने विकसित होणारे पाणलोट राज्यात पथदर्शक पाणलोट राहणार असल्याने हा कार्यक्रम यशस्वीरित्या पूर्ण होण्यासाठी लोकसहभाग जास्तीत जास्त मिळविणे व कार्यक्रम सक्षम दृष्ट्या पूर्ण होणे याकरिता आवश्यक असणारी सर्व कार्यवाही करण्याच्या सूचना देखील निर्गमित कराव्यात.

(vii) गतीमान पाणलोट विकासाच्या या धडक मोहिमेचे सातत्याने संनियंत्रण करण्यासाठी संचालक, मृदसंधारण व क्षेत्र व्यवस्थापन किंवा अन्य संबंधित अधिका-यांवर जबाबदारी संपूर्ण करण्यात यावी.

३. या धडक कार्यक्रमात निवडलेल्या पाणलोटातील उर्वरित कामे पूर्ण करण्यासाठी शासन निर्णय नियोजन विभाग दि. १६ जुलै, २००७ अन्वये निश्चित केलेले मृद व जलसंधारणाचे सुधारीत मापदंड विचारात घेण्यात यावेत.

४. वरील कार्यक्रम मार्च, २००८ पर्यंत पूर्ण करावयाचा असल्याने मजूर उपलब्ध होत नसल्यास आवश्यकतेनुसार विहित कार्यपध्दतीचा अवलंब करून ही कामे मशीनद्वारे पूर्ण करण्यास मान्यता राहिल. मात्र मशीनच्या वापराची मंजूरी देताना या कार्यक्रमाच्या संनियंत्रणासाठी गठीत केलेल्या सुकाणू समितीची मान्यता आवश्यक राहिल.

५. गतीमान पाणलोट विकसित करण्याची धडक मोहिम मार्च, २००८ पर्यंत या सिमित कालावधीत पूर्ण करावयाची असल्याने या कार्यक्रमाचा आढावा व संनियंत्रण करण्यासाठी **श्री.विजय अण्णा बोराडे, उपाध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य जलसंधारण सल्लागार परिषद** यांच्या अध्यक्षतेखाली खालीलप्रमाणे सुकाणू समिती स्थापन करण्यास शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

मा.श्री.विजय अण्णा बोराडे	-- अध्यक्ष
आयुक्त, कृषी, पुणे	-- सदस्य
संचालक, सामाजिक वनिकरण, पुणे	-- सदस्य
मुख्य अभियंता लघुपाटबंधारे (स्थानिक स्तर), पुणे	-- सदस्य
उप सचिव, जलसंधारण विभाग मंत्रालय	-- सदस्य
संचालक, मृदसंधारण व पाणलोट क्षेत्रव्यवस्थापन, पुणे	-- सदस्य सचिव

या सुकाणू समितीची बैठक सुरुवातीला किमान १५ दिवसातून एकदा घेण्यात यावी. जेणेकरून हा कार्यक्रम विहित कालावधीत पूर्ण करण्याकरिता योग्य संनियंत्रण ठेवणे सुकर होईल.

६. गतिमान पाणलोट विकासाकरिता निश्चित केलेल्या आर्थिक व भौतिक निकषात अपवादात्मक परिस्थितीत बदल करण्याचे अधिकार सुकाणू समितीला राहतील.

७. या कार्यक्रमात झालेला प्रगतीचा अहवाल दर १५ दिवसांनी शासनास सादर करावा. सन २००७-०८ मध्ये विविध योजनांच्या माध्यमातून उपलब्ध करून दिलेल्या निधीमधून गतीमान पाणलोट विकासाचा कार्यक्रम प्रामुख्याने राबवावयाचा आहे. या निधीतून झालेल्या खर्चाचा आढावा वेळोवेळी घेऊन गरजेनुसार आवश्यक असलेल्या निधीचा प्रस्ताव शासनास स्वतंत्रपणे सादर करावा.

८. हा शासन निर्णय अध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य जलसंधारण सल्लागार परिषद यांनी दिलेल्या मान्यतेनुसार निर्गमित करण्यात येत आहे.

९. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या वेबसाईटवर उपलब्ध असून त्याचा संगणक सांकेतांक क्रमांक २००७११३०१६५०४९००१ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(रेखा भिडे)

उप सचिव, महाराष्ट्र शासन.

प्रति

मा. राज्यपाल यांचे सचिव,
मा. मुख्यमंत्री यांचे सचिव,
मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव
मा. मंत्री (जलसंधारण), यांचे खाजगी सचिव
मा. राज्यमंत्री, (जलसंधारण) यांचे खाजगी सचिव
सर्व मा. मंत्री, राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव,
मा. उपाध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्यस्तरीय जलसंधारण सल्लागार परिषद.
मुख्य सचिव, यांचे सहसचिव
सर्व अप्पर मुख्य सचिव/ प्रधान सचिव/ सचिव, मंत्रालयीन विभाग
सर्व विभागीय आयुक्त,
आयुक्त (कृषि), महाराष्ट्र राज्य, पुणे,
महासंचालक, कै. वसंतराव नाईक स्वावलंबन मिशन
संचालक, मृदसंधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
सर्व संचालक, कृषि आयुक्तालय, पुणे
मुख्य अभियंता, लघु पाटबंधारे (स्थानिक स्तर), पुणे
संचालक, सामाजिक वनीकरण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे,
संचालक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, पुणे,
सर्व जिल्हाधिकारी,
सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, / सर्व प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा,
विभागीय कृषि सहसंचालक, ठणे, पुणे, कोल्हापूर, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती, नागपूर, लातूर.
सर्व सहसंचालक, सामाजिक वनीकरण वृत्ते
सर्व अधीक्षक अभियंता, पाटबंधारे, / सर्व अधीक्षक अभियंता, लघु पाटबंधारे, (स्थानिक स्तर)
संचालक, अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, मुंबई,
महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क, मुंबई (प्रसिध्दी करीता),
सर्व जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी,
सर्व मुख्य वनसंरक्षक, / सर्व उपवनसंरक्षक
सर्व उपायुक्त (विकास)
महालेखापाल, (लेखापरिक्षा), महाराष्ट्र १ व २, मुंबई व नागपूर,
महालेखापाल, (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र १ व २, मुंबई व नागपूर,
सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी,
सर्व मंत्रालयीन विभाग,
सर्व उप सचिव/ अवर सचिव/ कार्यासन अधिकारी, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
निवडनस्ती--जल-७